

2

AUTEURS:

Katrien Van Laere,
Ankie Vandekerckhove
en Liesbeth
Lambert

HOE VOORSCHOOLSE VOORZIENINGEN ONDERWIJS- ONGELIJKHEID HELPEN DOORBREKEN

Inspiratie voor lokale besturen in het werken met jonge kinderen en families in armoede

Katrien Van Laere, Ankie Vandekerckhove en Liesbeth Lambert werken alledrie bij VBJK, Centrum voor Vernieuwing in de Basisvoorzieningen voor Jonge Kinderen (www.vbjk.be). Via projecten, onderzoek en beleidsadvies werkt VBJK stevast samen met het werkveld aan kwaliteit en vernieuwing, zodat er voor kinderen en gezinnen altijd en overal goede basisvoorzieningen zijn.

Vooral in de laatste vijftien jaar zijn beleidsmakers en onderzoekers gefocust op de rol die voorschoolse voorzieningen kunnen spelen in het doorbreken van de onderwijsongelijkheid. Het idee is: hoe vroeger kinderen naar school gaan, des te beter zou dit zijn voor een succesvolle schoolloopbaan. Onderzoek toont inderdaad het pedagogische en sociale belang van voorschoolse voorzieningen aan. Tegelijkertijd wordt de laatste jaren duidelijk dat deze aanname enkel geldt als deze voorschoolse voorzieningen van een goede kwaliteit zijn en voldoende aansluiten bij de noden van kinderen en families die in armoede leven. Lokale besturen kunnen een cruciale rol spelen in het toegankelijk maken van voorzieningen en in het ontwikkelen van een kwaliteitsaanpak die nog beter uitgaat van de stem van gezinnen in armoede zelf. Hun ervaringen kunnen helpen om – vaak onbedoelde – drempels die kleuteronderwijs en kinderopvang hebben aan te pakken, zodat ouders met een gerust hart hun kind aan voorschoolse voorzieningen kunnen toevertrouwen. Ook kunnen lokale besturen de expertise rond het werken met gezinnen in armoede in kinderopvang, welzijn en onderwijs meer en beter ontwikkelen door hen onderling beter te verbinden.¹

1 Hoe vroeger naar school, hoe beter?

Vanaf de jaren '60 focussen onderzoekers en beleidsmakers zich op de relatie tussen onderwijs en sociale ongelijkheid (Downey & Condron, 2016). De uitbreiding van het lager onderwijs werd na de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld gelegitimeerd door het geloof in het gelijkmakende potentieel van onderwijs (Peschar & Wesselingh, 1985; Van Houtte, 2016). Ondanks deze aanname waren het vooral arbeiderskinderen die in het lager onderwijs zitten bleven. Vooral in meer geïndustrialiseerde landen ontstond daarom de idee dat kinderen beter nog vroeger voorbereid konden worden op de lagere school door reeds voor de leerplichtleeftijd naar school te gaan (Van Laere & Vandenbroeck, 2014; Zigler & Styfco, 2010). Na de eeuwwisseling kwam de idee van het gelijkmakende potentieel van voorschoolse voorzieningen in een stroomversnelling terecht omdat internationaal onderzoek wees op het belang van vroegtijdig leren als een fundament voor een succesvolle schoolloopbaan en uiteindelijke tewerkstelling (Heckman, 2006; Matthews & Jang, 2007; Torche, 2016; Unicef, 2010). Literatuuroverzichten geschreven in opdracht van de Europese Commissie (Lazzari & Vandenbroeck, 2012; Vandenbroeck, Lenaerts,

1 In dit artikel gebruiken we de term 'voorschoolse voorzieningen' voor alle basisvoorzieningen die met kinderen werken voor de leerplichtleeftijd: kleuteronderwijs, voorschoolse en buitenschoolse kinderopvang en preventieve gezinsondersteuning.

& Beblavy, 2018) tonen dat deelname aan voorschoolse opvang positieve effecten heeft op de cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling van jonge kinderen en dat deze effecten ook zichtbaar blijven in hun verdere schoolloopbaan. Bovendien is de impact het grootst voor kinderen uit maatschappelijk kwetsbare gezinnen en gezinnen met een migratieachtergrond. Uit deze vaststellingen is de laatste decennia een consensus gegroeid onder onderzoekers en internationale beleidsinstellingen zoals de Europese Commissie (2011), dat inschrijving en deelname van kansarme kinderen aan voorschoolse opvang moet worden verhoogd. In Vlaanderen vertaalt dit zich in het kleuterparticipatiebeleid en het decreet Kinderopvang waarin gesteld wordt dat tegen 2020 elk gezin met behoefte aan kinderopvang een plek zal kunnen hebben.

2 Kunnen voorschoolse voorzieningen echt het verschil maken? Ja, maar ...

2.1. ... mits ze optimale kwaliteit bieden

De laatste jaren wordt duidelijk dat positieve effecten enkel gelden als de voorschoolse voorzieningen van optimale kwaliteit zijn. Het gaat in deze onderzoeken (bijv. EPPSE-onderzoek) om kleuterklassen/leefgroepen met relatief weinig kinderen. Het gaat ook om “early childhood education”, wat een integratie is van wat wij begrijpen als kinderopvang en kleuterschool. Dat betekent bijvoorbeeld dat men zorg en leren van jonge kinderen als even belangrijk beschouwt en heel wat aandacht besteedt aan respect voor diversiteit en aan dialoog met gezinnen, inclusief gezinnen in armoede (Sammons, 2010; Sylva, Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford, & Taggart, 2004). In het recente Europese kwaliteitskader van voorschoolse voorzieningen werden deze kwaliteitsvoorwaarden van voorschoolse voorzieningen vastgelegd door de Raad van Europa: kwaliteitsvolle voorzieningen werken het best proactief aan hun toegankelijkheid en hebben een pedagogiek die uitgaat van een rijk en sterk kindbeeld en wederkerig partnerschap met ouders en buurt (European Commission, 2018). In het licht van dit kwaliteitskader zijn er in Vlaanderen een aantal uitdagingen die nog beter kunnen aangepakt worden, zodat voorschoolse voorzieningen ook effectief de kansen voor kinderen in armoede kunnen verhogen. Zeker als we weten dat de socio-economische achtergrond van kinderen in Vlaanderen een bepalende invloed blijft hebben op het realiseren van gelijke kansen in het onderwijs, ondanks de hoogste inschrijvingscijfers van alle Europese landen in voorschoolse voorzieningen (OECD, 2013, 2016).

2.1.1. Enkele knelpunten

WIST JE DAT?

In heel wat Europese landen kunnen kinderen tussen nul en zes jaar en hun families gebruikmaken van geïntegreerde voorzieningen van kinderopvang, preventieve gezinsondersteuning én kleuteronderwijs (bijv. Spanje, Slovenië, Zweden, Denemarken, e.a.). In andere landen, waaronder België (en Vlaanderen), Frankrijk en Roemenië, heeft men aparte voorzieningen voor de kinder'zorg', preventieve gezinsondersteuning en voor de kleuter'school', ondergebracht onder verschillende ministeries en beleidsdomeinen (Welzijn en Onderwijs). In deze landen met een gesplitst systeem van voorschoolse voorzieningen is het balanceren van zorg en leren niet altijd even evident. Beide domeinen weerspiegelen bovendien andere realiteiten: ze hebben vaak een andere pedagogische visie, andere professionals met een verschillende omkadering en ook de kwaliteitscriteria verschillen. Jonge kinderen ervaren in deze landen een extra transitie moment van de kinderopvang naar de kleuterschool, of rechtstreeks van thuis naar de school, in tegenstelling tot landen waar kinderopvang en kleuteronderwijs één geheel vormen.

2.1.1.1. Toegankelijkheid (voor de deur)

In vergelijking met andere Europese landen heeft België – en Vlaanderen – een van de allerhoogste inschrijvingscijfers in het kleuteronderwijs: 99% van de 5-jarigen en 82,2% van de 2,5-jarigen is ingeschreven (departement Onderwijs, 2015). In de kinderopvang is het een heel ander verhaal. Slechts 23% van de kansarme kinderen gaat naar de kinderopvang tegenover 68% van de kansrijke kinderen (Schepers & Nicaise, 2014). Daar zien we nog veel drempels, zowel materiële als immateriële, die voornamelijk voor kinderen uit kwetsbare gezinnen de toegang tot kinderopvang verhinderen.

Dit grote verschil in toegankelijkheid tussen kinderopvang en kleuteronderwijs heeft echter een grote consequentie (zie ook kadertekst). Verschillende onderzoeken in landen met gesplitste voorschoolse voorzieningen zoals België (en Vlaanderen) geven aan dat kinderen die naar de kinderopvang zijn gegaan, meer kans hebben om een vlotte transitie te ervaren. De kinderopvang in België en in Vlaanderen is echter niet even toegankelijk voor kansarme kinderen, kinderen van niet-Belgische origine en kinderen van alleenstaande ouders. Doordat er historisch gezien een weinig doordacht onthaalbeleid bestaat in het Belgische onderwijs, zijn het vooral deze kinderen die meer kans hebben om een moeilijke periode mee te maken in de overgang naar de kleuterschool (Amerijckx & Humblet, 2015; Dumcius et al., 2014; Peleman, Vandebroek, & Van Avermaet, 2019; Van Oudenhove, 2013).

2.1.1.2. Voorschoolse pedagogiek (na de deur)

Educare

Alhoewel internationale beleidsinstellingen (bijv. UNESCO, Europese Commissie) de nadruk leggen op de kracht van het integraal benaderen van zorg, leren, welzijn, opvoeding en socialisatie van jonge kinderen, vormt deze ‘educare’ visie (leren is zorg en zorg is leren) in landen met een gesplitst systeem van voorschoolse voorzieningen een bijzonder grote uitdaging. In Vlaanderen zijn we ons hier de laatste jaren meer bewust van geworden, getuige hiervan een belangrijke studiedag van de VLOR in 2011 en bijbehorend advies. De VLOR adviseerde om beter te zorgen voor aansluiting tussen opvang en onderwijs en dit te laten uitgaan van een gemeenschappelijke visie waarin ‘zorg’ en ‘leren’ als evenwaardig beschouwd worden (VLOR, 2011). Sinds enkele jaren wordt ook op Vlaams niveau een interdepartementale werkgroep (Onderwijs, Welzijn en Integratie/Inburgering) georganiseerd, die vanuit een gezamenlijke visie acties formuleert over hoe een warme transitie voor alle kinderen er zou kunnen uitzien.

Immers, als we naar de ervaringen van kinderen en gezinnen in armoede zelf kijken, blijkt de opsplitsing tussen zorg en leren zowel in het kleuteronderwijs als in de kinderopvang nog steeds een probleem. De voorbije jaren werden ouders in armoede en met een migratieachtergrond bevestigd over hun ervaring met het kleuteronderwijs (Van Laere, Van Houtte, & Vandenbroeck, 2018; Van Laere & Vandenbroeck, 2017; Van Oudenhove, 2013; Vandenbroeck, De Stercke, & Gobeyn, 2013). Deze ouders beschouwen de kleuterschool in het algemeen als een zinvolle leer- en opvoedingsomgeving voor hun kinderen. Ze zien de kleuterschool als een potentiële plek waar hun kind sociaal kan groeien, kan leren communiceren en kan leren omgaan met diversiteit en meertaligheid in de school en bij uitbreiding in de samenleving. Desondanks hebben ze veel vragen bij de aangeboden fysieke en emotionele zorg voor hun kinderen in de school. Als die zorg niet gewaarborgd is, zijn ouders minder geneigd hun kind frequent naar de kleuterschool te laten gaan. Uit de recente kwaliteitsmeting in de kinderopvang, MEMOQ², merken we eerder de omgekeerde tendens op. Wat het welbevinden betreft, evenals de emotionele ondersteuning (zowel bij baby’s als peuters) zit het relatief goed. Maar ook al wordt de kinderopvang van baby’s en peuters meer en meer gezien als een pedagogische omgeving, toch is de educatieve ondersteuning van baby’s en peuters in de kinderopvang in Vlaanderen ontoereikend. Volgens het eindrapport moet er meer aandacht gaan naar een actief stimulerende begeleidersstijl en naar meer taalondersteuning, zeker bij niet-geleide activiteiten en bij eet- en verzorgingsmomenten (Vandenbroeck et al., 2016).

---

2 Meten en Monitoren van de pedagogische kwaliteit (Q) van kinderopvang van baby's en peuters.

Relatie tussen voorschoolse voorzieningen en ouders

Zowel in het pedagogische raamwerk van de kinderopvang als in het actieplan kleuterparticipatie wordt de laatste jaren meer en meer nadruk gelegd op het belang van een wederkerige relatie tussen de voorschoolse voorzieningen en de ouders. De groeps gesprekken waarvan eerder sprake was, geven ook een goed beeld van de ouder-schoolrelatie (Van Laere, Van Houtte, & Vandenbroeck, 2018). Veel ouders – ook vaders – geven aan dat ze beter op de hoogte willen zijn van het reilen en zeilen in de kleuterklas. We zien dat ouders hun bezorgdheden vaak niet durven uiten. Ze zijn bang dat de school dit als kritiek zal ervaren. Ook het feit dat ouders daarvoor vaak zelf de eerste stap moeten zetten is een drempel. Aan de kant van de scholen zien we heel veel goede wil, maar is er ook veel onzekerheid over hoe je ouders dan precies moet betrekken. Maar het is niet omdat ouders geen vragen stellen, dat ze geen vragen hebben. Als de school niet polst naar de (onuitgesproken) verwachtingen van ouders en het schoolteam niet ondersteund wordt in het aangaan en onderhouden van een dergelijke relatie, verliezen ouders soms hun vertrouwen en gaan hun kinderen ook minder naar school. Ook in de kinderopvang is er meer aandacht nodig voor samenwerking met ouders. Uit de kwaliteitsmeting MEMOQ blijkt dat de verantwoordelijken de communicatie met ouders hoger inschatten dan de ouders zelf. Dat wijst erop hoe belangrijk het is om zelf dagelijks het initiatief te nemen om ouders te horen over hun verwachtingen en hun ervaringen op verscheidene domeinen. Een jaarlijkse bevraging met een vragenlijst zal hier zeker niet toe volstaan (Vandenbroeck et al., 2016).

2.2. ... naast een structureel armoedebeleid

Kwaliteitsvolle voorschoolse voorzieningen kunnen dus wel degelijk het verschil maken voor het leven van kinderen en gezinnen die in armoede leven. Een belangrijke kanttekening is hier op haar plaats. Ook een kwaliteitsvolle, en dus toegankelijke, beleidsp praktijk inzake kinderopvang en keuteronderwijs op zich kan nooit gelijkgesteld worden aan armoedebestrijding. Daarvoor moet je ook ingrijpen op huisvesting, tewerkstelling en andere beleidsdomeinen. Door de toenemende internationale aandacht voor het gelijkmakende potentieel van voorschoolse voorzieningen concludeert men namelijk veel te snel dat deelname daaraan sociale problemen zoals schools falen, vroegtijdig schoolverlaten, werkloosheid en armoede de wereld uit zal helpen (European Commission, 2011, 2013; OECD, 2012; UNESCO, 2007). Via een individuele preventiestrategie (kinderen in armoede moeten zich zelf beter voorbereiden op hun schoolloopbaan) hoopt men sociale problemen te voorkomen. Zo dreigt men de gezinnen individueel verantwoordelijk te maken voor sociale problemen en dreigt men de collectieve verantwoordelijkheid van de samenleving voor het armoedeprobleem uit het oog te verliezen (Gray, 2013; Morabito & Vandenbroeck, 2015; Perkins, Nelms, & Smyth, 2004; Schiettecat, Roets, & Vandenbroeck, 2015; Staab, 2010; Williams, 2004). De uitdaging bestaat erin om effectief werk te maken van kwaliteitsvolle voorschoolse voorzieningen die jonge

kinderen en hun families betekenisvol en effectief ondersteunen en hun kansen verhogen. Tegelijkertijd mogen we het effect van deze voorzieningen niet overschatten en moeten we werken aan een degelijk structureel armoedebeleid.

3 Wat kan een lokaal beleid doen?

Zowel onderwijs, kinderopvang als preventieve gezinsondersteuning zijn Vlaamse bevoegdheden en de grote lijnen worden dan ook op dat niveau uitgetekend. Tegelijk hebben ook lokale overheden een marge om het Vlaamse beleid in te kleuren volgens de eigen context. Ook het armoedebeleid, in alle complexiteit, wordt vooral op Vlaams en federaal niveau uitgetekend, maar op lokaal niveau kunnen flankerende maatregelen toch een verschil maken (Van Lancker, 2017). Het structurele beleid – Vlaams en federaal – moet inspelen op de essentie van armoede, het tekort aan middelen en de sociale uitsluiting die daar een gevolg van is. Dan hebben we het bv. over de kinderbijslag, vroeger een federale materie en nu hervormd tot het Vlaamse groeipakket, over sociale huisvesting, tewerkstelling e.d. Het lokale niveau kan op zich het armoede probleem niet verhelpen, maar kan wel ingrijpen om de gevolgen van armoede te verzachten.

Het Europese kwaliteitskader van voorschoolse voorzieningen stelt bovendien dat de lokale besturen een heel belangrijke rol kunnen spelen in het verbinden van voorschoolse voorzieningen om de traditionele opsplitsing van zorg en leren te doorbreken en zo ook beter aan te sluiten bij de noden van jonge kinderen en gezinnen die in armoede leven. Hieronder beschrijven we enkele aspecten waar lokale besturen meer naar toe kunnen werken rond toegankelijkheid en pedagogische kwaliteit van voorschoolse voorzieningen, naast de nodige structurele armoede maatregelen. We halen de mosterd uit enkele vernieuwingsprojecten en innovatieve lokale beleidspraktijken die de laatste jaren ontwikkeld zijn.³

---

3 De laatste jaren werden talrijke vernieuwingsprojecten uitgevoerd waarin kleuterscholen en welzijnsorganisaties de dialoog met ouders aangaan en vernieuwingsprojecten die werken aan zachte overgang tussen thuis, kinderopvang en kleuterschool: AMIF project kleuterparticipatie van derdelanders (SDL, VBJK, & UGent, 2018), Erasmus+ project START over transitie (VBJK, in press). Deze projecten vonden plaats in Antwerpen, Gent, Mechelen, Menen, Oostende, Brussel, en Aalst. Inzake toegankelijkheid van de kinderopvang zijn lokale besturen zoals Gent en Brussel al geruime tijd bezig om systemen te ontwikkelen die een sociale mix bewerkstelligen.

3.1. Kleuteronderwijs

In Vlaanderen zijn de meeste kinderen ingeschreven in het kleuteronderwijs. Dit is onder meer te danken aan het mandaat dat het LOP (lokaal overlegplatform) opneemt voor kleuterparticipatie. De aanwezigheid van kansarme kleuters in sommige steden blijkt echter meer onregelmatig te zijn dan bij de andere kansrijke kleuters. Of ouders in armoede de weg vinden naar een school waaraan ze hun kleuter met een gerust hart kunnen (blijven) toevertrouwen is een belangrijke vraag waarin een lokaal bestuur ook een rol kan spelen.

3.1.1. Toegankelijkheid (voor de deur)

Het lokale bestuur kan veel doen om welzijnsorganisaties en kleuteronderwijs samen te brengen om ouders beter tegemoet te treden bij de inschrijving van hun kind. Zowel in Antwerpen-Kiel, Gent als Oostende ontwikkelde men intensieve trajecten om kansarme ouders goed te ondersteunen en toe te leiden naar de kleuterschool. In deze drie proeftuinen werd dit proces geïnitieerd en gecoördineerd door het lokale bestuur, opdat er continuïteit zit in de warme toeleiding en het eigenlijke onthaalbeleid in de verschillende kleuterscholen. De welzijnsorganisaties zoals inloopteams of de Huizen van het Kind hebben specifieke expertise opgebouwd in het laagdrempelig werken met kwetsbare groepen. Uit hun verhalen en praktijken komen enkele aandachtspunten naar boven. De kracht van deze initiatieven ligt doorgaans in het ‘outreaching’ werken om ook de meest kwetsbare ouders te bereiken, en in het versterken van de ouders door hen te informeren en te begeleiden. Uitgangspunt en uitdaging hierbij is om dit in dialoog met de ouders te doen. Eenrichtingsverkeer of een belerende houding – ‘we moeten die onwetende ouders proberen te overtuigen om hun kind naar de kleuterschool te sturen’ – gaat men hierbij uit de weg. In een eerste fase worden ouders samengebracht in groep om hun ervaringen en vragen over de start in de kleuterschool te delen. De ouders worden geïnformeerd over het inschrijvingssysteem en over welke scholen er bestaan. In een tweede fase gaan de ouders samen met de medewerkers van preventieve gezinsondersteuning of kinderopvang op bezoek bij de betrokken kleuterscholen. Enerzijds worden de ouders ondersteund om hun vragen te stellen aan de schoolteams. Anderzijds worden de schoolteams ondersteund door de welzijnspartners om het bezoekmoment beter af te stemmen op de bekommernissen van ouders (bv. fysieke en emotionele zorg, is er continue omkadering voor mijn kind?, wie kan ik wanneer contacteren? etc.). De positieve reacties van de ouders in kwestie zorgden ervoor dat deze trajecten een vervolg zullen kennen in Antwerpen-Kiel, Gent en Oostende. Door dit initiatief wordt het vertrouwen tussen ouders en school al voor de eigenlijke schoolstart geïnstalleerd en zeker in de grote steden met plaatstekort ervaart men dat ouders er zo meer op letten dat ze de inschrijvingsperiodes van hun voorkeurscholen niet missen.

Ook al heeft elke kleuter in Vlaanderen een gratis plaats in het kleuteronderwijs, toch moeten de families zelf nog zaken bekostigen: schoolfacturen, materialen, maaltijden of

opvang op school. Hierin kan het OCMW een belangrijke rol spelen. Hoe het OCMW een recht op menswaardig bestaan invult, verschilt van gemeente tot gemeente. Naast het uitreiken van een leefloon kan het OCMW individueel beslissen over de wijze waarop aanvullende financiële hulpverlening geboden wordt. Tien jaar geleden stond er in een rapport van het Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck dat 47% van de OCMW's ook schoolfacturen mee betaalde. Vandaag is het echt niet duidelijk of OCMW's bijdragen in schoolfacturen, in het bekostigen van schoolmaterialen, in kosten voor maaltijden en opvang en zo ja, op basis van welke criteria zij dit doen. Volgens dit rapport staat de wenselijkheid van een dergelijke diversiteit in beleidspraktijken ter discussie. Hoewel lokale autonomie nodig blijft om flexibel in te spelen op individuele vragen en behoeften, wordt vooral de nood gevoeld aan meer sturing van bovenaf om te waarborgen dat gelijkaardige behoeftesituaties in gelijkaardige mate kunnen rekenen op hulp, ongeacht de woonplaats van de hulpvrager (Van Mechelen & Bogaerts, 2008). In Gent is er bijvoorbeeld ook het project 'Kinderen eerst' waarbij een welzijnswerker van het OCMW af en toe aanwezig is op school om gezinnen in armoede te helpen met materiële hulpvragen.

3.1.2. Pedagogische kwaliteit (na de deur)

Hoe kunnen scholen en medewerkers via zinvolle lokale partnerschappen beter ondersteund worden om met ouders samen te werken? Hoe kunnen scholen en andere lokale partners verbonden worden om gezamenlijk een doordachte 'educare' visie te ontwikkelen, die ook een warme transitie naar het kleuteronderwijs inhoudt?

In het AMIF- en het START-project hebben de deelnemende scholen in de verschillende proeftuinen een belangrijke verschuiving gemaakt: het is niet aan de ouders om zich betrokken te maken in de school. Ouders zijn al betrokken bij de opvoeding en school van hun kinderen. De uitdaging bestaat erin dit te herkennen en een wederkerige dialoog te installeren, met en op maat van een diversiteit aan moeders en vaders. Deze wederkerigheid betekent tweerichtingsverkeer, ook vanuit de school: de school is ook geïnteresseerd in de ouders, het gezin, de ruimere context en vraagt zich af hoe ze (groepen) kwetsbare ouders het best kan ondersteunen. De AMIF- en START-projecten leerden ons ook hier dat welzijnspartners zoals een inloopteam of een vereniging waar armen het woord nemen een belangrijke rol kunnen spelen om de stem van ouders in kaart te brengen. Uit de proeftuinervaringen blijkt dat acties gericht op een betere ouder-schoolsamenwerking tot goede resultaten leiden als ze gebaseerd zijn op wat uit bevragingen met ouders komt. Want als je te snel in actiemodus gaat, zonder in te spelen op wat ouders in armoede belangrijk vinden en als bezorgdheden aangeven, missen de acties voldoende draagvlak. Daarnaast zijn er nog methodieken zoals bijvoorbeeld 'ouders als onderzoekers', waarin een groep ouders zelf onderzoek doet naar een thema dat hen persoonlijk aanbelangt en die op basis van hun onderzoek beleidsaanbevelingen voorstellen aan het lokale beleid en de voorschoolse voorzieningen. De Stad Ronse heeft dit al enkele keren opgezet. In ouderbijeenkomsten komen kansarme ouders regelmatig bijeen

onder begeleiding van een procesbegeleider van Schoolopbouwwerk en een onderzoeker (Ouders als onderzoekers, 2011).

Een ouder-schoolsamenwerking uitbouwen brengt leerkrachten en kinderbegeleiders in contact met een grote diversiteit aan ouders en lokale gemeenschappen. De toenemende diversiteit vraagt om schoolmedewerkers die hun eigen handelen en visie niet als absoluut geldend zien. Ze proberen net om in hun werk verschillende perspectieven te verbinden: de praktijk is een ontmoeting en onderhandeling tussen mensen met verschillende visies, waarden en normen. Die continue reflectie stimuleren is waar het in professionaliseringstrajecten in essentie over gaat. Door kritische reflectie ontstaan nieuwe pedagogische praktijken die beantwoorden aan de noden van een specifieke maatschappelijke context. In de verschillende vernieuwingsprojecten wordt altijd duidelijk dat hiervoor een goede procesbegeleiding nodig is. Die kan geboden worden door internen in het schoolteam en pedagogisch begeleiders van de verschillende koepels. Ofwel kan een lokaal bestuur investeren in brugfiguren die in de verschillende scholen leerkrachten en kindbegeleiders coachen om een wederkerige relatie met ouders uit te bouwen (De Mets, 2017). De ervaring in het AMIF-project toonde dat welzijnspartners hier ook een belangrijke rol in kunnen spelen omdat zij soms iets dichterbij gezinnen in armoede staan. Op initiatief van de Stad Oostende organiseerde men bijvoorbeeld zes keer per schooljaar een werkgroep Kleuterparticipatie voor leerkrachten van drie verschillende scholen samen met de medewerkers van het inloopteam en brugfiguren van de Stad Oostende. In deze intervisiewerkgroep hebben ze eerst een analyse gemaakt van wat de bezorgdheden van ouders zijn. Vervolgens werd er samen met leerkrachten gebrainstormd en werden concrete acties uitgewerkt op klas- en schoolniveau omtrent vier thema's: communicatie, ouderbetrokkenheid, dagverloop en onthaalbeleid. Die suggesties van acties werden in de aparte scholen besproken en uitgetoet. Tijdens elke vergadering werden ze dan opnieuw geëvalueerd. Op initiatief van de Stad Aalst wordt er bijvoorbeeld voor verschillende scholen en kinderdagverblijven een intervisietraject georganiseerd, onder begeleiding van de Vierdewereldgroep, om de ouder-schoolsamenwerking meer wederkerig te maken. We stellen dus vast dat externe expertise van welzijnsorganisaties zuurstof aan schoolteams kan geven: een andere bril om naar ouders te kijken, bezorgdheden en verwachtingen van ouders signaleren, samen goede praktijken uitwerken, 'kritische vriend' of coach van het team zijn ... Het lokale bestuur kan een goede facilitator zijn om welzijnspartners uit dezelfde regio met de verschillende scholen te verbinden.

3.2. Kinderopvang

3.2.1. Toegankelijkheid (voor de deur)

In de eerste plaats is het cruciaal dat de toegankelijkheid van kinderopvang enkel een feit kan worden als er ook een proactief beleid voor is, zowel voor het creëren van nieuwe

plaatsen en opvanglocaties als voor het drempelverlagend maken van bestaande opvangplaatsen en locaties.

Op basis van een goede analyse kan een lokaal bestuur wel degelijk proactief ingrijpen in de inplanting van nieuwe opvangplaatsen. Uit de Cartografieën over Brussel bijvoorbeeld is gebleken dat de meest kwetsbare wijken de minste inkomensgerelateerde kinderopvangplaatsen hebben en dat bij uitbreidingsrondes voornamelijk nieuwe plaatsen toegevoegd worden aan reeds bestaande voorzieningen, in plaats van dat er nieuwe voorzieningen komen in de wijken waar kwaliteitsvolle opvang nog te veel ontbreekt (Vandenbroeck & Bauters, 2016; Vandenbroeck & Geens, 2011). Ook Vande Gaer, Gijssels, & Hedeboom (2013) stelden vast dat de nieuwe plaatsen in de opvang niet zozeer te vinden zijn in de meer rurale en de achtergestelde wijken, waar het plaatstekort soms nijpend blijft, maar dat ‘bijkomende’ plaatsen doorgaans toegevoegd worden aan bestaande voorzieningen in eenzelfde locatie. De Stad Gent bijvoorbeeld heeft dit probleem erkend en aangepakt. Het Lokaal Overleg Kinderopvang hanteert diverse criteria bij het beslissen over uitbreiding en nieuwe kinderopvangplaatsen; op basis van de gegevens over de huidige dekkingsgraad kan men zien waar de tekorten zitten en dit maakt het mogelijk om ook hier bij voorrang in te zetten op de minst begoede wijken en buurten.

Om bestaande opvangplaatsen en locaties toegankelijk te maken voor kansarme gezinnen, speelt het Lokaal Loket een cruciale rol. Het recente decreet Kinderopvang Baby's en Peuters voorziet in de oprichting van een Lokaal Loket in elke gemeente. Niet alle gemeentes hebben echter reeds zo'n loket en de loketten die er al zijn, werken op heel verschillende manieren. Het Lokaal Loket is er in eerste instantie om voor een diversiteit aan ouders de zoektocht naar kinderopvang makkelijker te maken. Een specifiek voorbeeld hier is het Brusselse loket. Specifiek omdat de Brusselse context wel verschilt van de rest van Vlaanderen (o.a. omdat het Brusselse OCMW de opdracht in verband met het individueel verminderde tarief niet opneemt; de opvangvoorzieningen doen dit zelf), maar ook omdat dit lokaal loket een ruime invulling geeft aan de opdracht. Niet alleen brengen ze vraag- en aanbodzijde in kaart en zijn ze hét aanspreekpunt voor kinderopvang voor gezinnen in Brussel, ze hebben bijvoorbeeld ook samenwerking opgezet met relevante toeleiders en ingrepen gedaan die drempelverlagend zijn voor kwetsbare gezinnen. Enkele voorbeelden: een permanente helpdesk voor ouders en samenwerking met organisaties die met kwetsbare groepen werken (bv. Brussels Onthaal Nieuwkomers, CAW, tewerkstellingsorganisaties, wijkwerkingen enz.) Daarnaast begeleidt dit loket ook regionale groepen van buurtgerichte kinderopvangvoorzieningen, die voortdurend met en door elkaar leren hoe de toegankelijkheid kan vormgegeven worden.

Een ander voorbeeld vinden we bij de Stad Gent, waar toegankelijkheid en sociale mix al geruime tijd expliciete aandachtspunten zijn, zowel in het stedelijke beleid als op de werkvloer (o.a. via pedagogische ondersteuning, intervisie, vorming ...). Als organisator van

kinderopvang werkte de Stad Gent reeds met een centraal registratiesysteem, ‘Tinkelbel’, lang voor het decreet Kinderopvang Baby’s en Peuters het concept van een Lokaal Loket invoerde. Een dergelijk systeem is niet louter een technisch ondersteunend systeem; het is een sleutelinstrument voor het sociaal opnamebeleid in Gent. Met dit registratiesysteem wordt de sociale functie gerealiseerd aan de hand van diverse criteria en voorrangsregels en via het toekennen van kinderopvangplaatsen. Er zijn voorrangsregels voor kinderen uit de buurt van de opvangvoorziening, voor kinderen van alleenstaande ouders of van gezinnen met een inkomen onder een bepaalde grens. Ook wordt overal één plaats per leefgroep voorbehouden voor ‘dringende’ en/of kwetsbare groepen. Hiervoor werkt de Stad, en meer bepaald de dienst Kinderopvang (DIKO), onder meer samen met OCMW Gent, VDAB en IN-Gent vzw.

Daarnaast investeert de Stad Gent ook op een directe manier door alle kinderopvang aan inkomenstarief open te stellen, ook al worden niet alle plaatsen reeds op dat niveau gesubsidieerd door Kind en Gezin. Hier legt de Stad dus effectief bij. De Stad werkte tevens een retributiereglement uit, om de toegekende sociale kortingen te corrigeren en dus op te vangen. Een dergelijke korting kan aangevraagd worden, ondersteund met een motivatie, door de verantwoordelijke van een opvanglocatie, en wordt vervolgens beoordeeld door het College. De Stad Gent is niet enkel organisator maar ook regisseur van de kinderopvang in de stad, binnen het Lokaal Overleg Kinderopvang. Aanvankelijk waren enkel de stedelijke opvangvoorzieningen in het Tinkelbelsysteem opgenomen, maar dit werd steeds verder uitgebreid. Ook voorzieningen van andere organisatoren sloten aan en het doel is dat alle kinderopvangplaatsen in dit systeem vervat zitten. Op die manier wordt het ‘first come, first serve’-principe efficiënt bestreden, aangezien alle aanvragen voor opvang in eenzelfde geheel terecht komen en de plaatsen op eenzelfde objectieve manier toegewezen worden. Zonder centrale registratie gaapt er namelijk een diepe kloof tussen goed geïnformeerde ouders, die tijdig een opvangvraag stellen, en ouders die minder vertrouwd zijn met het opvangsysteem.

Het Vlaamse subsidiesysteem in de kinderopvang maakt het voor ouders mogelijk een tarief te betalen dat aangepast is aan hun inkomen. Indien ook dit inkomenstarief nog te hoog blijkt, kan (via de berekeningstool van Kind en Gezin) een afwijking toegestaan worden. Zo kan in specifieke gevallen een individueel verminderd tarief toegekend worden. Dit gaat via een nogal complexe procedure op de website van Kind en Gezin; het OCMW kan hier al ondersteunend optreden voor ouders en hen bijstaan in het uitzoeken van de mogelijke tariefafwijkingen waarvan zij gebruik kunnen maken. Deze regelingen maken de kinderopvang voor veel gezinnen al betaalbaar, maar voor sommige gezinnen blijft de financiële drempel nog te hoog. Ook de verhoogde minimumbijdrage (van ongeveer anderhalve euro naar 5,02 euro) maakte kinderopvang ineens onbetaalbaar voor sommigen. Vroeger konden de opvangvoorzieningen zelf afwijkingen toelaten voor kwetsbare gezinnen, maar met het decreet Kinderopvang Baby’s en Peuters

(2014) werd deze taak overgedragen aan het OCMW.⁴ Van een individuele beoordeling door de verantwoordelijke van de kinderopvang, is dit dus geëvolueerd naar een meer geïnstitutionaliseerde afweging. Elk OCMW kan hieromtrent een eigen beleid ontwikkelen – de regelgeving voorziet niet in een vaste procedure of criteria – en we zien dat sommige OCMW's hier strenger en andere guller in zijn.

Een stap verder dan dit systeem van individuele afweging is die van de automatische rechtentoekenning. Zo is het in Stad Gent nu al de praktijk om bepaalde gezinnen automatisch het minimumtarief van 1,65 euro toe te kennen. Dat geldt dan voor gezinnen met een leefloon en gezinnen met een medische kaart, zijnde de gezinnen zonder geldige verblijfsdocumenten maar wel al gekend bij het OCMW wegens terugbetaling van medische kosten. Dat dit automatisch wordt toegekend, houdt in dat dit over meer dan een 'gunst' gaat. Op basis van gegevens die toch reeds door de overheid gekend zijn, kan men dan een minimumtarief toestaan zonder dat de ouders daar zelf achteraan moeten. Dat is namelijk niet altijd evident: men is al gekend bij een OCMW of heeft daar bv. eerder al minder positieve ervaringen mee gehad. Ook een zeker stigma kan ouders ervan weerhouden om een verminderd tarief aan te vragen. In Gent heeft men daarvoor één maatschappelijk werker die de toekenning van een verminderd tarief ook 'op afstand' in orde kan brengen. Met de toestemming van de ouder(s) kan de kinderopvangvoorziening dan de nodige gegevens (inkomsten, uitgaven, gezinssamenstelling, administratieve gegevens) doorspelen aan deze medewerker. Zo kan men dit in orde brengen zonder dat de ouder naar het welzijnsbureau moet.

Bijzonder belangrijk is dat men zich binnen alle OCMW's voldoende bewust is van het belang van kinderopvang. In de praktijk was dit niet altijd het geval. Zo werden situaties gemeld waarbij in het kader van budgetbeheer ouders de raad kregen om dan toch maar niet meer gebruik te maken van kinderopvang, om zo bepaalde uitgaven te vermijden. Dit kan natuurlijk niet de bedoeling zijn.

3.2.2. Pedagogische kwaliteit (na de deur)

Met het pedagogische raamwerk heeft de kinderopvang sinds enkele jaren een mooi instrument om de pedagogische kwaliteit in contexten van sociale ongelijkheid en armoede aanzienlijk te verhogen. Alhoewel dit vooral Vlaamse materie is, kunnen ook de lokale besturen dit proces ondersteunen door begeleidingstrajecten op te zetten voor verschillende kinderdagverblijven. VVSG heeft in samenwerking met VCOK bijvoorbeeld het spel 'Kwaliteit troef' ontwikkeld (zie kader onderaan).

---

4 <https://www.kindengezin.be/img/decreet-ko-babys-peuters.pdf>.

3.3. Preventieve gezinsondersteuning

Naast kleuteronderwijs en kinderopvang, zijn ook de organisaties rond preventieve gezinsondersteuning belangrijke partners om kinderen en ouders te ondersteunen. Met de Huizen van het Kind wil de Vlaamse overheid bijvoorbeeld verder bouwen aan een sterke preventieve gezinsondersteuning. Preventieve gezinsondersteuning als een recht van kinderen en ouders om respectievelijk op te groeien en op te voeden in een ondersteunende leefomgeving. Het lokale bestuur wordt een regierol toegekend in het waarmaken van die rechten. Concreet betekent dit samenwerken met de Huizen van het Kind, want één organisatie kan niet langer alleen de vragen van gezinnen beantwoorden, net omdat de behoeften van gezinnen verschillende levensdomeinen aanraken. Bijgevolg is samenwerking tussen verschillende organisaties de enige passende manier om tot die sterke, integrale gezinsondersteuning te komen. Een Huis van het Kind is een netwerk van verschillende organisaties die samen zorgen voor een geïntegreerde dienstverlening ter ondersteuning van (aanstaande) gezinnen met kinderen en jongeren. Zij kunnen ervoor zorgen dat gezinnen niet langer van het kastje naar de muur gestuurd worden en dat ze op een laagdrempelige manier een omvattend antwoord op hun vragen krijgen. Maar dat vereist wel dat organisaties die zo'n brugfunctie kunnen opnemen hierin gesterkt worden. Dit kan op verschillende manieren doordat medewerkers de tijd, de ruimte en het mandaat krijgen om daarnaar toe te werken.

Vanuit die optiek kunnen veel Huizen van het Kind idealiter ook de toegankelijkheid van voorschoolse voorzieningen verbeteren. In dit artikel hebben we reeds in enkele pistes beschreven hoe preventieve gezinsondersteuning niet allen ouders kan toeleiden naar voorschoolse voorzieningen maar ook kinderopvang- en schoolteams kan ondersteunen in het omgaan met een diversiteit aan gezinnen. Bovendien is het ook belangrijk dat preventieve gezinsondersteuning de materiële en niet-materiële hulp aan gezinnen in armoede duidelijk verbindt in een integrale aanpak. Een inspirerend voorbeeld van dit geïntegreerd werken vinden we bij VONK in Dilbeek. VONK staat voor 'Vrijblijvend Ondersteuningsnetwerk voor gezinnen met jonge kinderen'. Verschillende organisaties werken intensief samen om een integrale gezinsondersteuning voor gezinnen in armoede te bieden. Hoe doet VONK dit? In eerste instantie werken ze 'outreaching' en is er de begeleiding aan huis. Elk gezin krijgt een vertrouwenspersoon toegewezen die instaat voor relationele (familiale) ondersteuning, administratieve hulp en materiële steun. Deze vertrouwensfiguur stemt ook af met de verschillende partners van VONK en waakt erover dat de begeleiding blijft aansluiten bij de vraag, de behoeften en het tempo van het gezin. Vervolgens wordt er ook sterk gefocust op sociale steun door de organisatie van vrijwillige ouderbijeenkomsten in groep. Daar bepalen ouders zelf de thema's. Er zijn steeds twee partners uit het netwerk van VONK aanwezig: één medewerker neemt meer het opvoedingsluik voor zijn of haar rekening, en een vrijwilliger van een vierdewereldbeweging zorgt dat de sociale dynamiek goed zit. Een mooi voorbeeld van hoe Huizen van het Kind werken rond het waarborgen van de sociale grondrechten van gezinnen.

Zo kiezen veel Huizen van het Kind ook om een centraal onthaal op te zetten in het fysieke huis of bij de partners van het netwerk. Gezinnen kunnen daar terecht met al hun materiële en niet-materiële vragen over opvoeden en opgroeien.

Werk maken van een kwaliteitsvol gezinsondersteunend netwerk op lokaal niveau vergt bepaalde randvoorwaarden. Een daarvan is de aanwezigheid van een netwerkcoördinator die van alle betrokken partners (bestuur en de partners uit het netwerk) het mandaat heeft gekregen om het netwerk aan te sturen, te ondersteunen en te begeleiden, om samen met partners de gezinnen op een voor hen passende wijze te ondersteunen. Een coördinator moet verbinden, oog hebben voor het proces, proberen vooruitgang te boeken in een omgeving met tegengestelde belangen (Kaats & Opheij, 2014). Om die belangrijke klus te klaren, is er weer een mandaat, tijd en middelen nodig. Hierin kan het lokale bestuur een cruciale rol spelen. Samenwerken vraagt niet alleen kwaliteiten van een netwerkcoördinator. De samenwerkingscompetenties van andere leden tellen evengoed mee. Maar competent zijn is niet enkel een individuele verantwoordelijkheid. Het is ook de verantwoordelijkheid van het systeem. Het decreet voor de organisatie van preventieve gezinsondersteuning, ondersteunende beleids- en vormingsorganisaties en het lokale bestuur kunnen mee zorgen voor randvoorwaarden waardoor iedereen professioneel kan blijven groeien. In een samenwerkingsverband betekent dit bijvoorbeeld: voldoende tijd voor overleg en reflectie, ruimte om aan onderlinge relaties te werken, intervisies onder de partners.

4 Besluit

Dit artikel beschrijft hoe voorschoolse voorzieningen het verschil kunnen maken als ze kwaliteitsvol zijn, op maat van kinderen en gezinnen in armoede en als ze ingebed zijn in een structureel armoedebestuur. Voor de lokale besturen is de belangrijke rol weggelegd om de toegankelijkheid voor de deur en de pedagogische kwaliteit achter de deur van voorschoolse voorzieningen te verhogen. Om de nadelige erfenis van een gesplitst systeem tussen kinderopvang en kleuteronderwijs te counteren, kunnen voorschoolse voorzieningen beter samengebracht worden om een doordachte educatieve visie te ontwikkelen die aansluit bij de bezorgdheden en vragen van gezinnen die in armoede leven. Deze denk-oefening is essentieel om ervoor te zorgen dat ouders in armoede hun kind met een gerust hart aan voorschoolse voorzieningen kunnen toevertrouwen.

Met dank aan alle ouders, schoolteams, kinderdagverblijven, welzijnsorganisaties en lokale besturen betrokken in het AMIF-project (Antwerpen-Kiel, Antwerpen-Kievit, Gent, Mechelen, Menen, Oostende, Brussel), het START-project (Aalst), het project 'Ouders als onderzoekers' (Ronse), VONK (Dilbeek). Ook danken we de medewerkers van Stad Gent, dienst Kinderopvang en de medewerkers van Netwerk tegen Armoede voor hun bijdrage aan dit artikel. Hun pionierswerk en volharding dienden als inspiratie voor dit artikel.

Speciale dank aan Michel Vandenbroeck en Brecht Peleman van de Vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek van de Universiteit Gent voor het denken en ontwikkelwerk rond de opzet van dit artikel.

Meer lezen of kijken?

Informatie over het Europese kwaliteitskader van voorschoolse voorzieningen:

http://ec.europa.eu/assets/eac/education/experts-groups/2011-2013/ecec/ecec-quality-framework_en.pdf

<https://vbjk.be/nl/projecten/vormingspakket-bij-het-europees-kwaliteitskader>

Informatie over ouder-schoolsamenwerking en warm onthaal in het kleuteronderwijs:

<https://vbjk.be/nl/publicaties/warm-welkom-wederkerig>

<https://vbjk.be/nl/publicaties/over-de-streep>

Informatie over toegankelijkheid en het pedagogische raamwerk in de kinderopvang:

<https://www.politeia.be/nl/publicaties/22755-de+sociale+functie+van+kinderopvang+cahier+reeks+kinderopvang>

<https://www.politeia.be/nl-be/book/kwaliteit-troef-cahier-reeks-kinderopvang/13880.htm>

<https://vbjk.be/nl/publicaties/kinderopvang-en-ouders-partners-in-opvoeding>

Informatie over samenwerken in de Huizen van het Kind:

<https://vbjk.be/nl/publicaties/huis-van-het-kind-in-zicht>

Referenties:

- Amerijckx, G., & Humblet, P. C. (2015). The transition to preschool: a problem or an opportunity for children? A sociological perspective in the context of a 'split system'. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(1), 99-111
- De Mets, J. (2017). *Wij slaan de brug. School, ouders en buurt dicht bij elkaar. 20 jaar brugfiguren in Gent*. Gent: Onderwijscentrum Gent
- Departement Onderwijs. (2015). *Kleuterparticipatie: inschrijvingen en aanwezigheden*. Brussel
- Downey, D. B., & Condrón, D. J. (2016). Fifty Years since the Coleman Report: Rethinking the Relationship between Schools and Inequality. *Sociology of Education*, 89(3), 207-220
- Dumcius, R., Peeters, J., Hayes, N., Van Landeghem, G., Siarova, H., Peciukonyté, L., Hulpia, H. (2014). *Study on the effective use of early childhood education and care (ECEC) in preventing early school leaving (ESL). Report for the European Commission DG Education and Culture*. Brussel
- European Commission. (2011). Early childhood education and care: Providing all our children with the best start for the world of tomorrow. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0066:FIN:EN:PDF>
- European Commission. (2013). *Investing in children: breaking the cycle of disadvantage*. Brussels: European Commission
- European Commission. (2018). *Council Recommendation on High Quality Early Childhood Education and Care Systems. SWD (2018) 173*. Brussels: European Commission
- Gray, M. (2013). The swing to early intervention and prevention and its implications for social work. *British Journal of Social Work*, 1-20
- Heckman, J. J. (2006). Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. *Science*, 312(5782), 1900-1902
- Kaats, E., & Opheij, W. (2014). *Leren samenwerken tussen organisaties*. Deventer: Vakmedianet
- Lazzari, A., & Vandenbroeck, M. (2012). *Literature Review of the Participation of Disadvantaged Children and Families in ECEC Services in Europe*. Brussels: SOFRECO – European Commission
- Matthews, H., & Jang, D. (2007). *The challenges of change: Learning from the child care and early education experiences of immigrant families*. Washington D.C.: Center for Law and Social Policy
- Morabito, C., & Vandenbroeck, M. (2015). Equality of opportunities, divergent conceptualisations and their implications for early childhood care and education policies. *Journal of Philosophy of Education*, 49(3), 456-472
- OECD. (2012). *Starting Strong III. A quality toolbox for early childhood education and care*. Parijs
- OECD. (2013). *PISA 2012 Results: Excellence through Equity (Volume II)*. Paris: OECD Publishing
- OECD. (2016). *PISA 2015 Results (Volume I). Excellence and Equity in Education*. Paris: OECD Publishing
- Ouders als onderzoekers. (2011).

- Ouders als onderzoekers. Inspiratie tot participatie en sociale actie. Brussel: Jongerenwelzijn en VCOK
- Peleman, B., Vandenbroeck, M., & Van Avermaet, P. (2019). De overgang naar de kleuterschool voor kinderen uit gezinnen in armoede. Gent: Universiteit Gent
- Perkins, D., Nelms, L., & Smyth, P. (2004). Beyond neo-liberalism: the social investment state? Melbourne: Brotherhood of St Laurence and University of Melbourne Centre for Public Policy
- Peschar, J. L., & Wesselingh, A. A. (1985). Onderwijsociologie: een inleiding. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Sammons, P. (2010). The EPPE research design: An educational effectiveness focus. In K. Sylva, E. Melhuish, P. Sammons, I. Siraj-Blatchford, & B. Taggart (Eds.), *Early Childhood Matters: Evidence from the Effective Pre-school and Primary Education Project* (pp. 24-43). Oxford: Routledge
- Schepers, W., & Nicaise, I. (2014). Sociale investeringen in kinderen en jongeren: vóórschoolse educatie en jeugdgarantieplannen. VLAS-Studies 15
- Schiettecat, T., Roets, G., & Vandenbroeck, M. (2015). Do families in poverty need child and family social work? *European Journal of Social Work*, 18(5), 647-660
- SDL, VBJK, & UGent. (2018). *Warm, welkom en wederkerig. Naar een goede ouder-school-samenwerking. Inspiratieboek voor kleuteronderwijs*. Brussel: ESF / AMIF
- Staab, S. (2010). Social investment policies in Chile and Latin America: Towards equal opportunities for women and children? *Journal of Social Policy*, 39(04), 607-626
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). The effective provision of preschool education (EPPE) project: Final report (DfES Publications The Institute of Education Ed.). Nothingham: DfES Publications The Institute of Education
- Torche, F. (2016). Torche Comment on Downey and Condron. *Sociology of Education*, 89(3), 229-230
- UNESCO. (2007). EFA Global Monitoring Report 2007: Strong Foundations – Early Childhood Care and Education. Geraadpleegd op <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001477/147794e.pdf>
- Unicef. (2010). Innocenti Report Card 9. The children left behind. A league table of inequality in child well-being in the world's rich countries. Geraadpleegd op https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc9_eng.pdf
- Van Houtte, M. (2016). Selectie- en allocatiefunctie/differentiatie. In B. Eidhof, M. Van Houtte, & M. Vermeulen (Eds.), *Sociologen over onderwijs: Inzichten, praktijken en kritieken*. (pp. 197-198). Antwerpen: Garant
- Van Laere, K., Van Houtte, M., & Vandenbroeck, M. (2018). Would it really matter? The democratic and caring deficit in 'parental involvement'. *European Early Childhood Education Research Journal*, 26(2), 187-200
- Van Laere, K., & Vandenbroeck, M. (2014). 100 jaar leerplicht in België: en nu de kleuters? *Pedagogiek*, 34(3), 191-208

- Van Laere, K., & Vandebroek, M. (2017). Early learning in preschool: meaningful and inclusive for all? Exploring perspectives of migrant parents and staff. *European Early Childhood Education Research Journal*, 1-15
- Van Lancker, W. (2017). *Presentatie (Kinder)armoede op lokaal niveau: tussen droom en daad*. Paper gepresenteerd op Studiedag OCMW, Gent. <http://www.ocmwgent.be/assets/documents/Over%20OCMW%20Gent/Armoedebestrijding/Kinderarmoede/Presentatie%20Prof.%20Dr.%20van%20Lancker.pdf>
- Van Mechelen, N., & Bogaerts, K. (2008). *Aanvullende financiële steun in Vlaamse OCMW's*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck
- Van Oudenhove, M. (2013). *Ervaringen en betrokkenheid van ouders bij de instap in het kleuteronderwijs*. Universiteit Gent, Gent.
- Vande Gaer, E., Gijssels, C., & Hedebouw, G. (2013). *Het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar in het Vlaamse Gewest*. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin
- Vandebroek, M., & Bauters, V. (2016). *Cartografie van de Nederlandstalige gezinsvoorzieningen in Brussel*. Brussel – Gent: VGC – UGent
- Vandebroek, M., De Stercke, N., & Gobeyn, H. (2013). What if the Rich Child has Poor Parents? The relationship from a Flemish perspective. In P. Moss (Ed.), *Early Childhood and Compulsory Education. Conceptualising the relationship*. (pp. 174-192). London: Routledge
- Vandebroek, M., & Geens, N. (2011). *Cartografie van de Nederlandstalige Brusselse kinderopvang 2. Evoluties 2005-2010*. Gent – Brussel: Vakgroep Sociale Agogiek UGent – VGC
- Vandebroek, M., Laevers, F., Hulpia, H., Daems, M., Declercq, B., Janssen, J., & Van Cleynenbreugel, C. (2016). *MeMoQ Deelrapport 14. Samenvatting van de nulmeting*. Gent – Leuven: Kind en Gezin – UGent – KU Leuven
- Vandebroek, M., Lenaerts, K., & Beblavy, M. (2018). *Benefits of Early Childhood Education and Care and the conditions for obtaining them*. Brussel: European Expert Network on Economics of Education
- VBJK. (in press). *Country case study: Belgium (Flemish Community). Enabling well-being and participation of children and families living in poverty during transition periods across home, childcare and preschool*. Brussel: Erasmus+
- VLOR. (2011). *Advies over opvang en onderwijs voor jonge kinderen (OOJK)*. Retrieved from http://www.vlor.be/sites/www.vlor.be/files/rbo-rbo-adv-001_0.pdf
- Williams, F. (2004). What matters is who works: why every child matters to New Labour. Commentary on the DfES Green Paper Every Child Matters. *Critical Social Policy*, 24(3), 406-427
- Zigler, E., & Styfco, S. J. (2010). *The hidden history of Head Start*. Oxford: Oxford University Press